

R E C E N Z J E I O M Ó W I E N I A

Karel Žebera, ČESKOSLOVENSKO VE STARŠI DOBĚ KAMENNÉ, Praga 1958, Wydawnictwo Czechosłowackiej Akademii Nauk, 214, s. 48, ryc. w tekście i 88 tablic. Obszerne streszczenie w języku niemieckim.

W ostatnich latach ukazały się trzy syntetyczne opracowania paleolitu Czechosłowacji. Po pierwszych dwóch, przygotowanych przez F. Proška — archeologa i V. Ložka — paleomalakologa¹, ukazało się trzecie, opracowane przez geologa — K. Žeberę². Zarówno zakres uwzględnionego materiału, jak i rozmaite specjalności reprezentowane przez autorów poszczególnych prac powodują, iż każda przedstawia odrębną grupę zagadnień.

W pracy K. Žebery są dwie części — geologiczna i prahistoryczna — poprzedzone krótkim wstępem obejmującym historię badań paleolitycznych i podstawy stratygrafii plejstocenu. Autor wypowiada się za soergelowskim systemem podziału stratygraficznego plejstocenu, wspominając jedynie marginesowo system F. Zeunera i A. I. Moskwitina.

Pierwsza część pracy poświęcona jest omówieniu niektórych typów utworów plejstocenijskich i zjawisk wpływających na procesy morfogenetyczne czwartorzędowe. Zagadnienia te wymagałyby omówienia osobnego, które powinien przedstawić specjalista — geolog. Ograniczę się tu jedynie do krótkiego przeglądu tej części referowanej pracy. Otwierają ją obszerne uwagi na temat kriopedologii bogato ilustrowane przykładami procesów kriogenicznych kopalnych z terenu Czechosłowacji. Dalej omówione są zjawiska soliflukcyjne i osuwiskowe. Specjalną uwagę poświęca autor kwestii systematyki i genezy teras rzecznych głównie w dolinach Łaby, Wełtawy i Berounki. Stosunkowo mniej miejsca zajmuje problematyka utworów glacialnych, fluwioglacjalnych i zastoiskowych, których rola w kształtowaniu rzeźby terenu ČSRS była oczywiście ograniczona do przedpola Bramy Morawskiej i do terenów górskich. Dla zagadnień stratygraficznych na terenie ČSRS szczególne znaczenie mają lessy. Stąd też utworom eolicznym poświęcono dużo miejsca, podobnie jak i glebom kopalnym w lessach. Pierwszą część pracy kończy omówienie utworów organogenicznych i zjawisk neotektonicznych w utworach plejstocenijskich.

Drugą część pracy rozpoczyna autor opublikowaniem protokołu Komisji Paleolitu i Mezolitu przy Instytucie Archeologicznym Słowackiej Akademii Nauk w r. 1956, w którym podsumowano aktualne wyniki badań i wskazano na najważniejsze problemy wymagające rozwiązania. M. in. protokół stwierdza, iż bezspornie wykazano w ostatnich latach istnienie osadnictwa staropaleolitycznego w ČSRS, datowanego

¹ F. Prošek, V. Ložek, *Stratigrafické otázky československého paleolitu*, „Památky Archeologické”, t. 45: 1954, s. 35—74, tychże, *Stratigraphische Übersicht des tchechoslovakischen Quartärs*, „Eiszeitalter und Gegenwart”, t. 8: 1957, s. 37—90.

² Autor omawianej pracy znany jest w dziedzinie prehistorii przede wszystkim ze swej książki *Nejstarší památky lidské práce z Čech*, „Rozpravy Ustáedního Ústavu Geologického”, t. 14: 1952.

na okres poprzedzający drugą fazę przedostatniego zlodowacenia (R 2). Dalej wspomniano o budowlach mieszkalnych paleolitycznych, o wyodrębnieniu grupy szeleckiej i miejscowym rozwoju przemysłu graweckiego w kilku fazach. Jako zagadnienia wymagające rozwiązania wysunięto problem stosunku przemysłu orygniackiego do szeleckiego oraz przemysłu graweckiego do orygniackiego i madleńskiego. Protokół ten jest niewątpliwym dowodem znacznego postępu badań paleolitycznych w ČSRS w okresie kilkunastu ostatnich lat.

W zakresie terminologii autor słusznie stwierdza, że „paleolit jest chronologicznym synonimem plejstocenu”. Natomiast uwagi dotyczące chronologicznej klasyfikacji materiałów pozbawionych danych stratygraficznych (s. 89), w zasadzie też słuszne, nasuwają zastrzeżenia w tej części, w której autor powołuje się na przykład przemysłu aszelskiego IV i V. Przemysły te wykazują zróżnicowanie typologiczne; wynika to wyraźnie choćby z porównania stanowiska Tillet (przemysł aszelski V)³ i słynnego „Atelier Commonta” (przemysł aszelski IV)⁴. Jeśli w tym ostatnim formy lewaluaskie należą do rzadkości, to w Tillet są już liczne i typowe. Natomiast dopiero o przemysłach aszelskich VI i VII można powiedzieć, iż różnią się tylko pozycją stratygraficzną⁵.

Do preglacjału i pierwszego zlodowacenia odnosi Žebera wysokie terasy Wełtawy i Łaby oraz faunę z *Mastodontem*, znaną z wulkanicznych tufów z okolic Filakova (pd. Słowacja) dotychczas zaliczaną do pliocenu⁶.

Na pierwszy interglacjał (Günz-Mindel) datuje faunę z Přezletic w Czechach, zawierającą *Throgotherium cuvieri*, oraz pierwsze ślady człowieka reprezentowane zarówno przez pięściaki, jak i znaleziska odłupkowe. Znaleziska pięściakowe reprezentowane są wyłącznie przez materiały powierzchniowe pozbawione stratygrafii. Jako abewilskie określa Žebera dwa pięściaki: z Chlumu (pod Srbskiem) i Putimia (pod Piskiem). Oba znaleziska datowane są jedynie na podstawie formy okazów, która razem z obróbką w dużej mierze jest uzależniona od surowca. Surowcem w obu wypadkach jest kwarcyt. Dlatego prymitywna forma może być w znacznej mierze wytłumaczalna charakterem surowca, szczególnie że dotychczas znalezisk pięściaków abewilskich w Europie środkowej nie znamy. Żaden ze stratygraficznie określonych pięściaków w tej części Europy nie jest starszy niż wielki interglacjał (Mindel-Riss)⁷.

Pośród znalezisk odłupkowych na pierwszym miejscu cytuje Žebera odłupek z Letek pod Pragą, zmieniając jego chronologię na Günz-Mindel jedynie na podstawie analogii zachodnioeuropejskich. Określenie chronologii tego znaleziska przez Proška⁸ na Mindel-Riss zbywa autor krótką notatką (petitem) stwierdzającą, iż poglądy na wiek teras Wełtawy nie są jeszcze uzgodnione. Niemniej w innym miejscu przytacza bez krytycznego komentarza opinię Zaruby (s. 38, 39), według którego leteńska (Iib) terasa Wełtawy przypada na Mindel 2, a więc gleba kopal-

³ F. Bordes, *Limons quaternaires du bassin de la Seine, stratigraphie et archéologie paléolithique*, „Archives de l'Institut de Paléontologie Humaine”, t. 26: 1954, s. 273.

⁴ F. Bordes, P. Fitte, *L'Atelier Commont*, „L'Anthropologie”, t. 57: 1953 (odb.).

⁵ F. Bourdier, *Acheuléen*, „Lexique Stratigraphique International”, t. I, 4b, 1957, s. 11.

⁶ Autor powołuje się na informacje nie publikowane O. Fejfara.

⁷ Por. np. K. J. Narr, *Karten zur älteren Steinzeit Mitteleuropas*, „Archaeologia Geographica”, 2, 1951, s. 111, 112; J. Andree, *Faustkeilkulturen in Deutschland?*, „Mannus”, 31: 1939, s. 163 i in.

⁸ F. Prošek, *Nalez clactonienského uštěpu v Letkach nad Vitavou*, „Památky Archeologické”, 42: 1946, s. 1—5 (odb.).

na, w której znaleziono wspomniany odłupek, może być tylko młodsza od samej terasy.

Drugie znalezisko związane ze starszym przemysłem klaktońskim, mianowicie Sedlec pod Pragą, autor datuje raz na Günz-Mindel (z racji występowania pod mindelskim lessem — s. 93), drugi raz na tejsze stronie wymienia pośród stanowisk datowanych na Mindel, a po raz trzeci jako „clactonien II” pomiędzy stanowiskami z wielkiego interglacjału. W tym ostatnim miejscu pisze, iż chodzi o „sidliště na starych štérkopiskových stupních, závate sprašovými pokryvy würmskými a risskými” (s. 98). Z tego, co dotychczas było wiadomo o Sedlcu, nie wynikało, iż jest to stanowisko wielowarstwowe (pomijając rdzeń krążkowaty, mustierski, odkryty w glebie z ostatniego interglacjału przez Proška)⁹.

Żebera opowiada się za polifiletycznym systemem rozwoju kultur staropaleolitycznych w dwu grupach — pięściakowej i drugiej zwanej przez autora „diskową”, której zabytkiem przewodnim są „kruhovitě diský”. W rzeczywistości chodzi o formy bliskie „choppersom” znanym też z przemysłu klaktońskiego zachodnioeuropejskiego¹⁰. Autor sprzeciwia się określaniu tej grupy jako odłupkowej, ponieważ odłupek nie jest dla niej formą najbardziej charakterystyczną.

Na wielki interglacjał Żebera datuje znaleziska pięściakowe, które wiąże ze starszym i środkowym przemysłem aszelskim. Wszystkie stanowiska wymienione tutaj są powierzchniowe. Pięściak z Křešic kształtem zbliża się do naszego znaleziska z Konradówki, pow. Złotoryja. Przypomnieć jednak trzeba, że podobny pięściak z Ried pod Neuburgiem ostatnio był publikowany przez L. F. Zotza jako pochodzący niewątpliwie z poziomu datowanego na Würm I¹¹. Także pięściak z Piekar III, znaleziony przez S. Krukowskiego, typologicznie aszelski, był datowany na podstawie stratygraficznej na Würm I¹². Dlatego też należy z dużą rezerwą podchodzić do datowania luźnych znalezisk staropaleolitycznych, szczególnie z materiałów niekrzemienych. Inny, datowany na Mindel-Riss, pięściak z Kadova na Morawach jest wykonany z kwarcytu pochodzącego z Wyżyny Drahańskiej¹³, na której działały górnopaleolityczne pracownie, głównie szeleckie, wytwarzające niekiedy wyroby o formach zbliżonych do staropaleolitycznych. Podobne zastrzeżenia można by wysunąć też odnośnie do porcelanitowego pięściaka z Lubnej pod Rakovníkiem w Czechach i Leskounu pod Zabrdovicami na Morawach. Spośród wspomnianych przez Żeberę znalezisk najciekawszy jest pięściak z Moravan pod Ernem, znany jeszcze z publikacji Mohra¹⁴, znaleziony w interesującej sytuacji geomorfologicznej.

Jedyny posiadający dane stratygraficzne pięściak pochodzi z Přívozu pod Morawską Ostravą. Publikowanie tego zabytku pośród pięściaków wydaje się być nieporozumieniem. Jak wskazywali już H. Schwabedissen i J. Skutil, jest to typowy rdzeń lewaluaski¹⁵. Zotz i Żebera, określający go jako pięściak, sugerowali

⁹ Prošek, Ložek, *Stratigraphische Übersicht...*

¹⁰ F. Bourdier, *Clactonien*, „Lexique Stratigraphique International” I, 4b, 1957, s. 25 („przemysł ten wyróżnia się przez prawie zupełny brak pięściaków zastępowanych niekiedy przez rozłupce rdzeniokształtne (»hachereaux nucléiformes«, czyli »choppersy«”).

¹¹ L. F. Zotz, *Ein stratigraphisch bestimmter Faustkeilfund aus Ried Ldkr. Neuburg ad D.*, „Bayerische Vorgeschichtsblätter”, 23, 1958, s. 1—3.

¹² S. Krukowski, *Paleolit Polski*, Kraków 1939, s. 50, 51.

¹³ J. Skutil, *Staropaleolitické nalezky z Moravy*, „Památky Archelogické”, 42: 1946, s. 3—8.

¹⁴ H. Mohr, *Ein Faustkeil aus Mittelmähren*, „Verhandlungen des Naturforschenden Vereins in Brünn”, 74: 1943, s. 46—55.

¹⁵ Skutil, *Staropaleolitické nalezky...*, s. 4.

się wyłącznie kształtem okazu, nie biorąc pod uwagę jego techniki wykonania. Rdzeń ten pochodzi z wtórnego holocenijskiego złoża i datowanie go na Mindel-Riss nie ma podstaw ani stratygraficznych, ani typologicznych. Podobne rdzenie le-waluaskie nie są znane wcześniej niż w okresie przedostatniego zlodowacenia.

Znaleziska odłupkowych wyrobów i „choppersów”, oznaczone jako „clactonien II” z Mlatic, Vehlovic i Roudnic, są też powierzchniowe.

Po maksimum zlodowacenia risskiego (R2) na terenie Czechosłowacji ma występować przemysł tayacki. Z przemysłem tym wiąże Żebera stanowisko w Lobkovicach pod Neratowicami. Tayacien zdaniem autora jest „najstarszą fazą przemysłu mustierskiego”. Twierdzenie to opiera na materiałach francuskich (s. 99). Wydaje się, iż na zachodzie Europy zbyt mało znamy jeszcze przemysł tayacki, by móc tak kategorycznie formułować to twierdzenie. Jeśli nawet zgodzimy się z F. Bordesem, który na podstawie weryfikacji stratygrafii La Micoque stwierdził, iż tayacien jest typologicznym „przodkiem” przemysłu mustierskiego, dotyczy to tylko jednej grupy tego ostatniego, mianowicie grupy La Quina¹⁶. Dlatego jeśli uzasadnione może być określanie przemysłu tayackiego jako Proto Quina, to zastrzeżenia budzi oznaczenie tego przemysłu mianem „najstarszego mustierienu”. Z grupą tayacką wiązałyby się też, moim zdaniem, przemysł odkryty przez Proška w Horkach nad Jizerou, zaliczony przez Żeberę do przemysłu mustierskiego.

Czeski interglacialny (R-W) przemysł mustierski zalicza Żebera do „okruhu industrie diskové”. Określenie to nasuwa wątpliwości, ponieważ mustierski rdzeń krążkowaty nie spełniał prawdopodobnie funkcji narzędzia, a ponadto rdzeń krążkowaty jest tylko jednym z typów rdzeni znanych w tym przemyśle. Klaktońskie „choppers” czy „chopping-tools” mogły spełniać funkcję wielorakich narzędzi. W przemyśle mustierskim wykształcają się formy narzędzi wyspecjalizowanych. Dopatrywanie się związku genetycznego na podstawie form krążkowatych może mieć chyba na celu tylko rozwinięcie polifiletycznej koncepcji kręgów kulturowych w duchu wiedeńskiej szkoły kulturowo-historycznej. Dodać trzeba, iż przemysł mustierski obejmuje szereg grup o dość zasadniczych różnicach (np. facjes z tradycją aszelską i facjes La Quina czy La Ferrasie¹⁷). Facjes z tradycją aszelską jest znany z tej części Europy (znaleziska polskie w dolinie Prądnika, znaleziska krymskie i in.). Z nim prawdopodobnie należałoby wiązać niektóre ze znalezisk pięściakowych cytowanych przez Żeberę (np. Polov i Kyjov).

W okresie Würmu I przemysł mustierski przechodzi bezpośrednio w szelecki, który autor określa jako „najmłodszy mustierien” (s. 112). Takie sformułowanie niewątpliwie upraszcza zagadnienie. Problem genezy grupy szeleckiej jest znacznie bardziej skomplikowany. Przypomnieć trzeba, iż na terenie Europy środkowej znane są jeszcze z samego początku interstadiału göttweigskiego (Würm I--II) przemysły mustierskie nie posiadające form szeleckich (np. jaskinia Švedův stul na Morawach, przemysł jamski z Piekar I, niektóre stanowiska z Rumunii etc). Te ostatnie stanowiska zasługują na miano najmłodszego przemysłu mustierskiego. Dodać też trzeba, iż przemysł szelecki od samego początku jest pod wpływem przemysłu orniackiego, co wykazali Vértés i Prošek¹⁸.

Przemysł szelecki w pracy Żebery reprezentowany jest przez stanowisko

¹⁶ F. Bordes, *Tayacien*, „Lexique Stratigraphique International”, t. I, 4b, 1947, s. 166.

¹⁷ F. Bordes, M. Bougron, *Le complexe Moustérien: Moustérien Levalloisien et Tayacien*, „L'Antropologie”, t. 55: 1951, s. 1—23.

¹⁸ F. Prošek, *Szeletien na Slovensku*, „Slovenska Archeologia”, 1: 1953, s. 133—194; L. Vértés, *Paläolitische Kulturen des Würm I/II Interstadials in Ungarn*, „Acta Archaeologica Acad. Sc. Hung.”, t. V: 1955, s. 272—278.

w Předmosti oraz niektóre inne stanowiska pozbawione stropu geologicznego (stanowiska Wyżyny Drahańskiej, Ořehov, Neslovice, Radim). Z tego wynika fakt, iż całkowicie nie są omówione materiały szeleckie młodsze od interstadiału göttweigskiego. Zagadnienia paralelnego rozwoju przemysłu szeleckiego i oryńskiackiego Žebera zupełnie nie dyskutuje, ograniczając się do zacytowania (petitem) odnośnych opinii innych autorów. Dane stratygraficzne z Předmosti (przemysł szelecki pod oryńskiackim z Würmu II) nie są argumentem przeciwko poglądom Proška i Valocha. W pełni zgodzić się można z autorem, iż przemysł solutrejski w ČSRS nie istnieje, a tzw. protooryniak i Šipkien Absolona oraz Iartetien Petrbocka są synonimami szeletieniu¹⁹.

Przemysłowi oryńskiackiemu poświęcono bardzo mało miejsca. Twierdzenie, iż stoi on „na ewolucyjnym pograniczu przemysłów »diskowych« i wiórowych”, też można uważać za dyskusyjne.

W części poświęconej przemysłowi graweckiemu Žebera podtrzymuje hipotezę L. F. Zotza²⁰ głoszącą, iż ludność tego przemysłu trudniła się rolnictwem, czy — ściślej — kopieniactwem. Mają o tym świadczyć motyki rogowe oraz geometryczna ornamentyka przedstawiająca kłosa zbóż (?!). Motyki rogowe mogły jednak całkiem dobrze służyć jako narzędzia do wykopywania dołków pod budowle ziemiankowe mieszkalne, na co zwracali uwagę badacze radzieccy. Ornament geometryczny jest właściwy w górnym paleolicie różnym przemysłom, m. in. właśnie typowo zbierackim przemysłom zachodniego wybrzeża Morza Śródziemnego (romanellien, salpetrien). Przemysły te trudno posądzać o rolnictwo, choćby ze względu na ich geograficzne rozprzestrzenienie.

Przemysł grawecki Žebera dzieli na dwie fazy — starszą z interstadiału Würm 2/3 i młodszą z początku Würmu III. Do fazy pierwszej zalicza autor Dolní Věstonice, a do drugiej Pavlov i Lubną. Stanowiska fazy młodszej nie podlegały przemieszczeniom skutkiem soliflukcji. Wyroby przemysłu graweckiego wykonywane są w przewadze z importowanych surowców krzemiannych. Nie całkiem słusze wydaje się twierdzenie, iż przemysł grawecki jest charakteryzowany przez brak płaszczy liściowatych (por. np. Petřkovic²¹ czy Pavlov²²).

Ze stanowisk madleńskich omówiono Kvice, Ražice, Hranice i in. Autor nie wypowiada się szerzej w kwestii genezy przemysłu madleńskiego, lecz cytując opinie Klimy (miejscowy rozwój przemysłu oryńskiackiego w madleński) i Proška (penetracja przemysłu madleńskiego z zachodu w środowisko późnograveckie) skłania się raczej do pierwszej. Wydaje się, że problem jest znacznie bardziej skomplikowany. W madlenie czeskosłowackim występują zarówno typowo zachodnie elementy (jak harpuny kościane z jaskini Nove Dratenické, mające ścisłe odpowiedniki w madlenie środkowym we Francji) oraz elementy południowoniemieckie (grupy Döbritz, np. w Pekarnej), jak i elementy madlenu północnoniemieckiego (np. Hranice-Kobylanka). Wreszcie o nawiązaniach z terenami leżącymi na zachód od ČSRS świadczą pewne surowce (np. z Šanuv-Kout).

¹⁹ Można jeszcze zastanawiać się nad zagadnieniem, czy wszystkie materiały z Wyżyny Drahańskiej oznaczone jako protooryniak są szeleckie. Nie jest wykluczone, że część półwytworów (głównie obłupni) może należeć do innych grup górnopaleolitycznych. Wydaje się, że problem ten wymaga jeszcze bliższego zbadania.

²⁰ L. F. Z o t z, *Von den Mammutjägern zu den Wikingern*, Leipzig 1944.

²¹ B. K l i m a, *Výsledky archeologického výzkumu na tabořišti lovců mamutů v Petřkovicích, okr. Ostrava, v roce 1952 a 1953*, „Časopis Slezského Musea v Opavě”, t. IV: 1953, ryc. 12/51.

²² Zbiory Stacji Archeologicznej w Dolních Vestonicach.

